

NEVOIA DE TRADIȚIE

IRINA CRISTEA

Acest sfârșit de secol și mileniu este marcat de claritatea unei reprezentări complexe asupra culturii europene; aceasta nu este înțeleasă doar ca dezvoltare a câtorva idei mațriciale, ci și ca un univers al tradiției tradițiilor. Din acest univers vom desprinde analitic tradițiile substantive și pe cele ale modernității, tradiții de o mare varietate internă și evidentă capacitate de a-și conserva identitatea în procesul propriei lor schimbări.

O abordare oricât de superficială a unei tradiții va evidenția bogăția ei; efortul analistului de a identifica temeiurile și elementele tradiției este răsplătit de frumusețea și grandoarea copleșitoare a unui edificiu care, miraculos, se construiește sub ochii lui.

Gustul pentru autentic, profund și generativ este pe deplin satisfăcut prin „scufundarea” în profunzimile trecutului, prin familiarizarea cu practici trecute, prin considerarea forței normative și a valorii de supraviețuire a patternurilor tradiționale. Regulile moștenite, aceste „mirabile seminte”, au rodit generație de generație în ansambluri instituționale durabile și la lumina unor credințe puternice.

Între toate credințele, credința în perfectibilitate, atunci când nu și-a aflat limitația, a fost inundată de bucuriile libertății, noutății, schimbării, de încrederea în atingerea idealului. Dintr-o dată, prestigiul și fascinația trecutului se spulberă și contemplarea este părăsită pentru promisiunile căii active. O nouă tradiție, a schimbării, bate la porțile istoriei; este o tradiție care nu mai admite „tradiția” ca model normativ al acțiunii și gândirii; ea acordă creativității și noutății locuri eminente în ierarhia facultăților umane și stărilor sociale.

Cuprinzătorul *program progresivist*¹ selectează și dizolvă, elimină și convertește și, concomitent, își întărește rădăcinile propriei tradiții. „Aderenții cruciali ai tradiției”² progresiviste, ale căror convingeri au avut o profunzime și o putere demne de o credință religioasă, au rafinat programul lor până la nivelul unei coerențe atât de accentuate încât s-a proclamat iminența și justetea „închiderii” în acest program.

Tradiția progresivistă, cu rădăcini în antichitățile iudaică și greco-latină, își dovedește strălucirea abia cu cristalizarea gândirii luminate care înobilează vechea

¹ Programul progresivist este „operaționalizat” în subprograme diferențiale, între care, cel care ne interesează mai mult în contextul acestei lucrări, programul raționalizării.

² Eduard Shils, *Tradition*, Chicago, The University of Chicago Press, 1981, p. 306.

tradiție progresivistă atât prin rafinarea ideii de progres cât și prin indicarea căilor ieșirii omului din minorat (= folosirea rațiunii).

Să ne fie permis să marcăm cele mai importante etape ale ideii de progres și, corespunzător, să indicăm elementele majore ale tradiției progresiviste.

Grecii și romanii (Xenofon, Zenon, Epicur, ș.a.) au adus importante contribuții la închegarea concepției asupra creșterii naturale în timp a cunoașterii și asupra avansării naturale a condiției umane.

Marele elenist W.K.C. Guthrie sublinia că gândirea clasică greco-latină a subliniat mai ales atributele intelectuale și practice ale ideii de progres; la această observație, de altfel extrem de bine argumentată, Nisbet³ aduce o completare, anume că Eusebiu din Cesareea, Tertulian, Augustin adaugă acestei idei: 1. atribute spirituale – valorificând tradiția iudaică a istoriei sacre, divin ghidată și 2. elemente ale tradiției de gândire greacă ce vedea schimbarea ca desfășurare a potențialității în actualitate. Până la intrarea în evul de mijloc, arată Nisbet, dimensiunea spirituală a ideii de progres este, în mare, deplin dezvoltată; ea lămurește viziunea ecumenică, stabilește doctrina necesității istorice și reprezentarea progresului ca desfășurare a unui plan, rafinează ideea perfectibilității spirituale a umanității și ideea reformei individuale și sociale, afirmă că sursa dinamicii istoriei este conflictul.

Aproape toate curentele medievale (sec. VIII-XIII) concep viitorul ca paradis terestru; agenții schimbării sunt identificați ca fiind grupurile mici care promovează o viață spiritualizată. Ideile de progres și renovare erau deja cristalizate la sfârșitul Evului Mediu. Renașterea s-a interesat mai puțin de ideea de progres, considerată ca aparținând vechii tradiții. Gânditorii ca Mirandola și Machiaveli consideră că norocul și destinul, nu efortul propriu spre desăvârșire, guvernează treburile umane.

Reforma, dar mai ales Revoluția puritană, marchează revenirea la tradiția progresivistă. Ideea (seculară) de progres a veacului al XVIII-lea (Condorcet, S. Simon) se apropie de aceea a milenarismului puritan⁴ care își are sursa în două elemente esențiale:

1. ideea că avansul artelor și științelor este semn al iminenței erei adamice
2. în filosofia creștină a istoriei⁵

Credința în capacitatea cunoașterii (știință și arte practice) de a conduce umanitatea spre o tot mai înaltă calitate a vieții forma conținutul de bază al ideii de progres. Puritanismul acordă cunoașterii o valoare redemptivă și tocmai această valoare justifică efortul neîntrerupt de cunoaștere a naturii și a omului.

Unii dintre puritani, John Webster spre exemplu, au „combinat” credința religioasă cu reforma socială și politică. Pentru ei, cunoașterea nemijlocită a realității, mai ales pe cale experimentală⁶, părea să fie singura cale de a realiza progresul

³ Cfr. R. Nisbet, *History of the Idea of Progress*.

⁴ Cfr. Walter Marshal Harton, „Contemporary English Theology” și „Contemporary Continental Theology”. London, Student Christian Movement Press, (ș.a.).

⁵ de extracție augustiniană.

⁶ Cfr. Francis Bacon (*Noua Atlantidă*, București, Edit. Științifică, 1962).

uman/istoric. Royal Society⁷ (înființată în 1667) era înțeleasă ca nucleu al „noii societăți”.

Melvin Lasky⁸ consideră milenarismul puritan drept originea a două direcții moderne de interpretare a ideii de progres:

1. cea reprezentată de Hume, Tugot, Main, Tocqueville, care văd în fermentul intelectual cauza schimbării

și

2. mentalitatea developmentalistă uniformistă, care dă termenului „progres” înțelesul de „avans continuu necesar și inexorabil al umanității spre un scop”.

Modernitatea mai înregistrează și alte interpretări ale termenului progres; între acestea se numără interpretarea conform căreia elementele definiționale ale progresului sunt puterea și libertatea (Fichte, Saint-Simon, Comte).

Modernitatea asimilează sistematic ideea de progres cu ideea de evoluție; acesta este motivul pentru care în interpretarea moderniștilor⁹ evoluția socială este progresivă, meliorativă în sens axiologic. Mai mult, ideea rolului activ al omului în determinarea progresului se accentuează în luminism primind dimensiuni noi: întreaga istorie este proiectată de om. Caracterul ordonat al istoriei va fi, în timp, tot mai accentuat, susțin luministii, pe măsură ce se perfecționează procesele decizionale și se raționalizează sfera politicului. Schimbarea socială este inițiată de om, în baza cunoașterii realității și este orientată în sensul realizării scopurilor sale.

Cercetătorii contemporani consideră că ideea de progres s-a maturizat abia cu acordarea atributului progresivității unor structuri sociale, cu definirea ideii de progres social.

În mod fundamental, pentru luminști, progresul omenirii – unic mediat de progresul cunoașterii în științele empirice și de rafinarea raționalității științifice – este bun în sine și aduce, cum spune Shils, „beneficii fără sfârșit”. Când cunoașterea științifică oferă posibilitatea elaborării unei morale universale și unei politici raționale, când ea pune la dispoziție mijloacele creșterii continue a calității vieții, „tradiția” cade în desuetudine și este asimilată umbrei, ignoranței, superstiției și dogmatismului. Așa se face că atunci „când știința și rațiunea au devenit prețuite ca surse specifice pentru reguli ce ar trebui să regleze viețile indivizilor și societăților, tradiția a căzut sub critică”.

„Cunoașterea științifică a fost declarată antitetice cu cunoașterea acceptată în baza autorității premergătorilor. Raționalitatea și procedura științifică, precum și practica lor și prestigiul lor au discreditat credințele particulare tradiționale și tradiția în general”¹⁰. Luministii aveau ferma credință că tradiționalitatea, cu întregul său univers, va fi spulberată când modul de viață, regulile sale vor fi rațional stabilite în baza cunoașterii științifice. Spiritul luminist nu este antitetic „tradiției” ci

⁷ Cfr. Thomas Sprat, *History of the Royal Society*, London, Routledge & Kegan Paul LTD, 1959.

⁸ Cfr. M. Lasky, *Utopia and Revolution*.

⁹ Deși Darwin arătase în prima jumătate a secolului XIX că există evoluție fără progres.

¹⁰ E. Shils, *Tradition*, p. 4.

tradiționalității; el însuși întemeiază „tradiția schimbării” care cultivă capacitățile raționale ale omului și disciplina muncii științifice ce fundamentează emanciparea prin rațiune. Reușita luminismului nu se datorează doar calităților intelectuale și credințelor ferme ale aderenților săi ci și faptului că a devenit o tradiție; persistența puternicei tradiții substantive a constituit, pentru cei ce promovau idealul raționalității, al emancipării prin folosirea rațiunii, o continuă provocare care i-a obligat la o continuă sistematizare a propriilor argumente. Schimbarea promovată de luminism a fost, inițial, una de tip endogen, bazată pe exercițiul rațiunii și consens rațional, un tip de schimbare controlată care nu pune în pericol societatea. Motivele pentru care acest tip de schimbare nu a reușit sunt cel puțin două: 1. consensul rațional cerut de acest tip de „schimbare controlată” nu a avut fermitatea și extensiunea necesare; 2. ca orice „tradiție” este imperfectă.

Apolinicul tradiției luministe precum și selectivitatea ei accentuată, pe de o parte, au solicitat, se pare, prea mult structurile profunde ale ființei umane, pe de altă parte, au erodat sever tradițiile substantive¹¹.

Unii analiști consideră că destrămarea tradițiilor substantive a dus la creșterea dezordinii („încercarea de a face ordine a mărit dezordinea”), mai ales pentru că schimbarea radicală a circumstanțelor vieții cotidiene s-a produs foarte repede; accelerarea schimbării a distrus rețelele fidelității și încrederea în autoritate fără să ofere un substitut funcțional al acestora care să fie capabil să „controleze” conflictele.

Idealul emancipării totale¹² și al totalei autoreglări este relativizat de faptul că, pe de o parte, oamenii au nevoie de criterii de judecare/evaluare dar, pe de altă parte, nu le pot construi pentru ei înșiși. Interesantă ni se pare în această ordine, argumentația lui Eduard Shils care consideră că oamenii au nevoie de o „hartă”, de un tablou al lumii, de categorii și reguli, dar ei nu pot construi întreaga hartă; aceste fragmente de hartă pe care ei le pot prezenta sunt limitate în cuprinderea lor, iar acceptarea lor depinde de legitimitatea promulgatorului. „Ființele umane au nevoie de ajutorul predecesorilor lor: comunități, instituții, societate. Distrugerea sau discreditarea acestor hărți cognitive, morale, metafizice și tehnice este un pas spre haos. Criticismul distructiv care este o extensiune a criticismului bine chibzuit agravat de vrăjmășie, spulberă beneficiile rațiunii și împiedică emanciparea”¹³. Ideea ar fi că nimeni nu poate crea singur, un tablou al lumii satisfăcător și chiar dacă l-ar putea crea, precum Zeus pe Athena, și chiar dacă el ar oferi o imagine asupra originii, acea imagine nu ar putea fi recunoscută ca indicând prima manifestare semnificativă și valabilă, pe de o parte, din lipsă de autoritate a promulgatorului, pe de altă parte, pentru că lezează conștiința comunitară, impune acceptarea unei rupturi între trecut și prezent. Un astfel de tablou al lumii nu ar mai oferi tuturor posibilitatea cunoașterii rădăcinilor și experiența autenticului, ar nega transtemporalitatea societății și ar conduce la amnezie civilă.

Este bine să reținem că:

¹¹ Cfr. Vasile Tonoiu, *Ontologii arhaice în actualitate*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1989.

¹² Cfr. Im. Kant, *Critica facultății de judecare*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981.

¹³ Eduard Shils, *idem*, p. 325/326.

1. noutatea nu este necondiționat și în sine o valoare;
2. persistența unei reguli, practici, credințe poate fi argument al reținerii acestora;
3. respingerea unei tradiții impune asumarea riscului unui substitut mai puțin valoros;
4. renovarea cu succes impune reconsiderarea tradițiilor pentru a identifica părțile lor depășite și pe cele generative în scopul determinării potențialului lor de realizare.